

**Залізник Л.Л., Ветров Д.О.,
Хоптинець І.М.**

ДОСЛІДЖЕННЯ ГРАВЕТСЬКОЇ СТОЯНКИ ТРОЯНОВЕ 4 ПІД НОВОМИРГОРОДОМ У 2007 РОЦІ

У статті публікуються матеріали досліджень у 2007 р. першої в Центральній Україні граветської стоянки Троянове 4.

На початку 80-х років ХХ ст. великий ентузіаст археології краєзнавець з м. Новомиргорода на Кіровоградщині П.І. Озеров відкрив численні пам'ятки кам'яної доби в басейні р. Велика Вись. Сировинною базою нового куща палеолітичних стоянок у Центрі України були відслонення крем'яної сировини в районі с. Коробчине, що за 10 км західніше райцентру Новомиргород. Найбільш дослідженою з них є граветська стоянка Троянове 4 [Залізник, Степанчук, Ветров та ін., 2007 а, б, в].

З моменту відкриття у 1983 р. П.І. Озеров систематично відвідував пам'ятку з метою збору підйомного матеріалу. Він неодноразово показував як саме місцезнаходження, так і зібрані на ньому кремені, різним дослідникам з Інституту археології НАН України (О.В. Цвек, Л.В. Кулаковській, В.М. Степанчуку, Л.Л. Залізнику). Стаціонарні розкопки на пам'ятці розпочалися навесні 2006 р. експедицією в складі співробітників відділу археології кам'яного віку ІА НАНУ Л.Л. Залізника, В.М. Степанчука, М.Т. Товкайла, Д.О. Ветрова, І.В. Сапожникова, викладачів кафедри археології КНУ ім. Тараса Шевченка М.І. Гладких, С.М. Риждова, студентів Черкаського педагогічного університету на чолі з викладачем М.В. Сиволапом та Національного університету „Києво-Могилянська академія”. Протягом 2006 р. було досліджено 25 кв. м пам'ятки, а результати робіт опубліковані [Залізник та ін., 2007 а, б, в].

У липні-серпні 2007 р. розкопки Троянового 4 продовжилися археологічною експедицією Національного університету „Києво-Могилянська академія” під керівництвом Л.Л. Залізника. Керівником розкопу, на якому щоденно працювало від 10 до 20 студентів НаУКМА, було призначено Д.О. Ветрова. Активну участь у роботах брав П.І. Озеров, керівники практики студентів – Ю.В. Кухарчук, В.О. Шумова, С.В. Конча, Н.Д. Довженко та студенти-магістри й бакалаври НаУКМА, що проходили археологічну практику в експедиції. За польовий сезон 2007 р. було досліджено 20 кв. м пам'ятки, а також шляхом

**Zaliznyak L.L., Vetrov D.O.,
Khoptinets I.M.**

INVESTIGATION GRAVETTIAN SITE TROYANOVE 4 NEARBY NOVOMIRGOROD IN 2007

буріння ручним буром виявлено і прошурфовано ще два скупчення аналогічного знайденому в розкопі кременю – Троянове 4В та Троянове 4С.

Виявлена розкопками 2007 р. стратиграфія та планіграфія культурного шару, як і власне знахідки, значною мірою ідентичні матеріалам та результатам досліджень попереднього 2006 р.

Стоянка розташована на мисі між двома відвершками Троянаної балки, за 500 м на північний захід від крайніх хат с.Троянове Новомиргородського району на Кіровоградщині. Підйомний матеріал залягав нерівномірно, кількома скупченнями, на площі приблизно 100 x 50 м на оранці південно-західної частини мису, який здійснюється над поверхнею ставка на 20 м. Усього виявлено три скупчення однотипного крем'яного матеріалу. Розкопом 2006-2007 рр. досліджувалося центральне скупчення – Троянове 4А, а скупчення Троянове 4В та 4С прошурфовані.

Стратиграфію пам'ятки подаємо з урахуванням палеогеографічних досліджень Ж.М. Матвіїшиної та О.Г. Пархоменка, які працювали на стоянці в липні 2007 р. Якщо на місці розкопу скупчення Троянове 4А частина четвертинних відкладів над культурним шаром була частково змита, то в межах скупчень Троянове 4С та 4В стратиграфічна колонка не постраждала від ерозійних процесів.

У шурфі на місці скупчення Троянове 4С крем'яні вироби залягали нижче голоценового ґрунту на глибині 1,0-1,2 м від поверхні, в бузькому лесі, який на глибині 2,4 м підстиляється вітачівським похованим ґрунтом (рис. 1, 1). Аналогічні умови залягання простежені і у скупченні Троянове 4В. На місці розкопу (скупчення Троянове 4А) крем'яний матеріал також знайдено під сучасним ґрунтом, але безпосередньо під тонким орним шаром (рис. 1, 2). У даному конкретному випадку чорнозем потужністю 0,8-0,9 м з поступовим зниженням з глибиною вмісту гумусу і чітким карбонатним ілювієм був змитий і заміщений тонким (0,3 м)

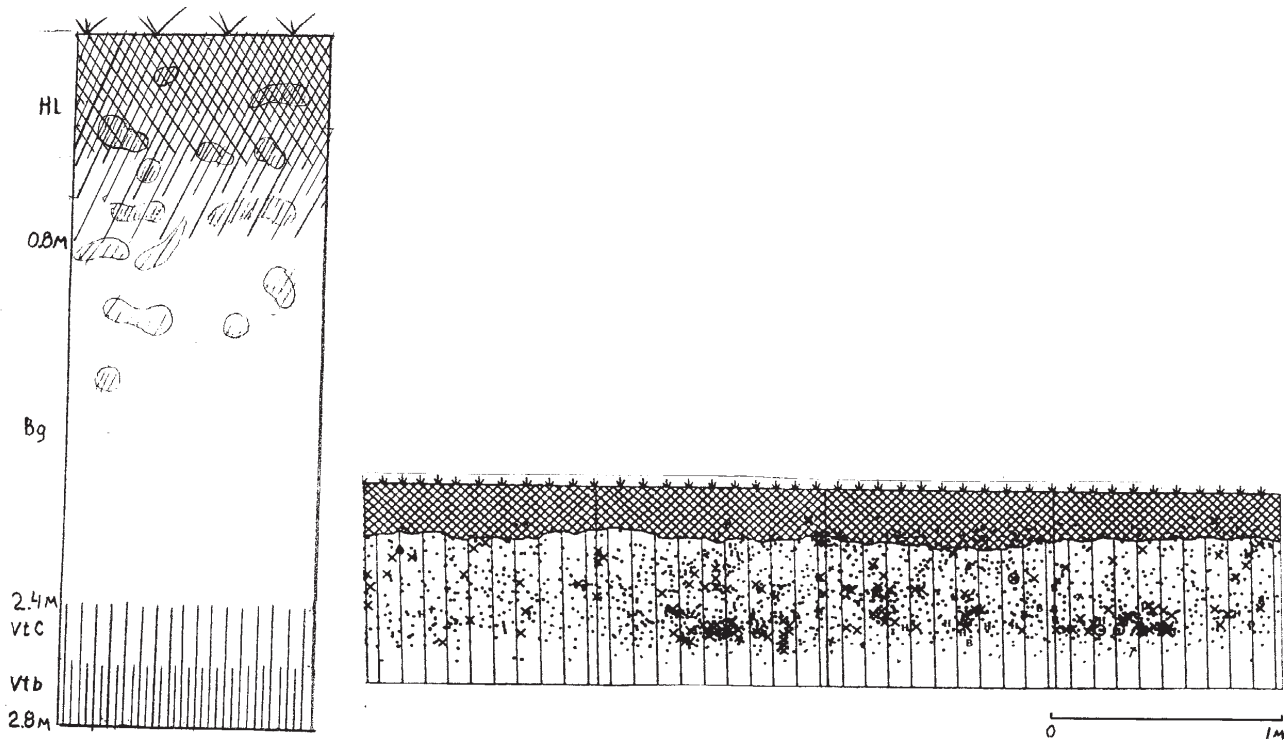

Рис. 1. Троянове 4-2007. Стратиграфія шурфу скупчення 4С (1) та розкопу Троянове 4А (2)

прошарком оранки, який ліг безпосередньо на бузький лес, що вміщував культурний шар стоянки (рис. 2).

Таким чином, в усіх трьох скупченнях пам'ятки кремені залягали практично на одному стратиграфічному рівні – у верхній частині бузького лесу, що утворився під час максимуму похолодання понад 20 тис. років тому. Ж.М. Матвіїшина та О.Г. Пархоменко вважають, що такі макро- та мікроморфологічні ознаки лесу, як освітленість, відсутність перетворення ґрунтовими процесами, типова лесова структура агрегатів (діаметром до 0,02-0,04 мм) і переважно пилюватих зерен первинних мінералів з карбонатно-глинистими плівками і оболонками, розділених розгалуженою сіткою звивистих пор, – свідчать про умови швидкого еолового лесонакопичення за межами льодовикової зони, але при існуванні на відстані зони пониженого тиску над льодовиком, що сприяло формуванню режиму антициклону. Вітри по периферії антициклону перевиювали моренний матеріал зандрових рівнин з виносом пилу на південь, що створило передумови для формування лесових відкладів. Леси, що вміщують артефакти, схоже, формувалися в холодному або помірно-холодному степу з поширенням зріджених лісів і чагарників у долинах річок та в балках.

Розкоп 2006 р. площею 6 x 4 м було закладено на найбільш насиченій підйомним матеріалом

південній ділянці стоянки, на краю ледь помітної западини, що утворилася на місці давнього ярка чи невеличкої балки. Краї западини мають світліший колір внаслідок змиву ґрунту і руйнування плейстоценових суглинків оранкою. Свідченням такого руйнування є чіткий кордон між тонким (усього 0,2 м) шаром чорнозему та підстилаючим його палевим лесоподібним суглинком, що містить оброблений кремень. Руйнування плугом верхнього горизонту культурного шару і спричинило концентрацію палеолітичних кременів на оранці вздовж краю згаданої западини.

Розкоп 2007 р. площею 20 кв. м прирізаний до розкопу 2006 р. у західному та південному напрямках (рис. 3). Культурний шар досліджувався, як і в попередній 2006 рік, у метровій сітці координат, горизонтами потужністю 10 см, які розбиралися ножами та лопатами. Шар пересіювався, а потім промивався через сито з отворами 3 x 3 мм. У розкопі знахідки зустрічалися з поверхні до глибини 0,9 м. Але найбільша їх концентрація пов'язана з глибинами 0,3-0,7 м (рис. 1-2). У межах розкопу глибше 1 м культурні рештки відсутні. На поверхні та в гумусі більшість кременів мали молочно-білу патину та ушкодження плугом внаслідок тривалого перебування в орному шарі. Патинізація артефактів із суглинків нерівномірна. Вапнякова кірка вкривала більшість кременів із суглинків, особливо їх нижній бік.

Рис. 2. Троянове 4-2007. Крем'яні артефакти в культурному шарі

Горизонтальне положення кременів у культурному шарі, їх гострі краї, що не мають ушкоджень через переміщення матеріалу природними факторами, свідчать про непорушеність шару. Очевидно культурний шар стоянки нижче переораного гумусу не перевідкладався. Матеріали в усій його товщі типологічно і морфологічно однорідні, тобто гомогенні. Про це свідчать знахідки фрагментів артефактів, які залягали на різній глибині, але виявилися уламками одного виробу. Значна товща єдиного культурного шару (приблизно 0,3-0,7 м від поверхні) можливо пояснюється швидким темпом накопичення лесів, тим більше, що ділянка мису зі стоянкою має невеликий ухил у бік балки. Не можна виключати можливості переміщення по вертикалі землерийними тваринами невеликої частини дрібних кременців.

Більшість матеріалу з розкопу 2006 р. походить із великого скупчення різноманітних сколів та нуклеусів у південно-західному кутку розкопу (рис. 3). Це скупчення крем'яного бою з окремими знаряддями продовжувалося в стінку розкопу у південно-західному напрямку. Саме у цей бік

прирізано розкоп 2007 р., який, однак, не вичерпав об'єкт, оскільки скупчення продовжилося далі на південний-захід та особливо на південь. У цей бік планується прирізатися в наступному 2008 р. Цей своєрідний точок з первинної обробки кременю містив також завершені знаряддя – різці, скребла на великих первинних відщепках, пластини з ретушшю. Поєднання інтенсивної первинної обробки кременю з виразними серіями завершених знарядь дає підстави віднести пам'ятку до стоянок-майстерень.

Крем'яним виробам властиві великі розміри. Багато відщепів завбільшки з долоню, товщиною 2-3 см і більше. Знайдено численні уламки великих пластин, ширина яких нерідко перевищує 4 см і часом сягає 5-6 см. Все це, разом з великими, масивними, не до кінця спрацьованими нуклеусами, свідчить про багату сировинну базу мешканців пам'ятки.

Сировиною для виготовлення знарядь на стоянці слугували досить великі жовна якісного темно-сірого кременю з первинних родовищ. Судячи з неекономного використання сировини, родовище розташоване десь неподалік від пам'ятки.

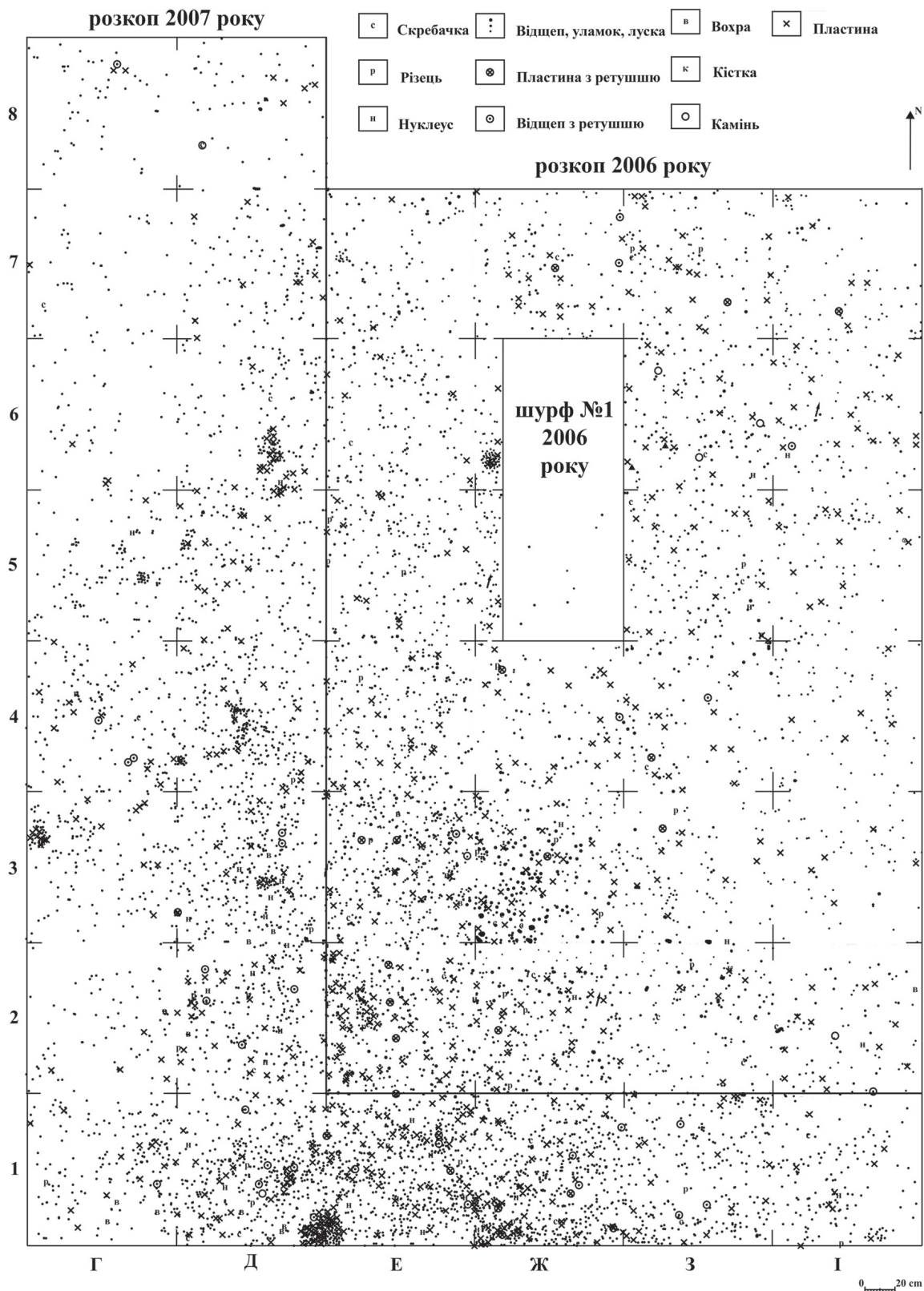

Рис. 3. Троянове 4-2007. План розкопів 2006 та 2007 рр.

Крем'яна сировина з околиць с. Коробчино, що усього за 5 км на південний захід від стоянки, в основній масі відрізняється кольором і гіршою якістю, порівняно з кременем стоянки Троянове 4, що дало підстави для припущень про походження

кременю Троянового з якогось невідомого родо-вища. Однак у 2007 р. великі жовна дуже схожого на троянівський кременю було знайдено в одному з ярів с. Коробчине, де могло бути джерело сировини для мешканців стоянки.

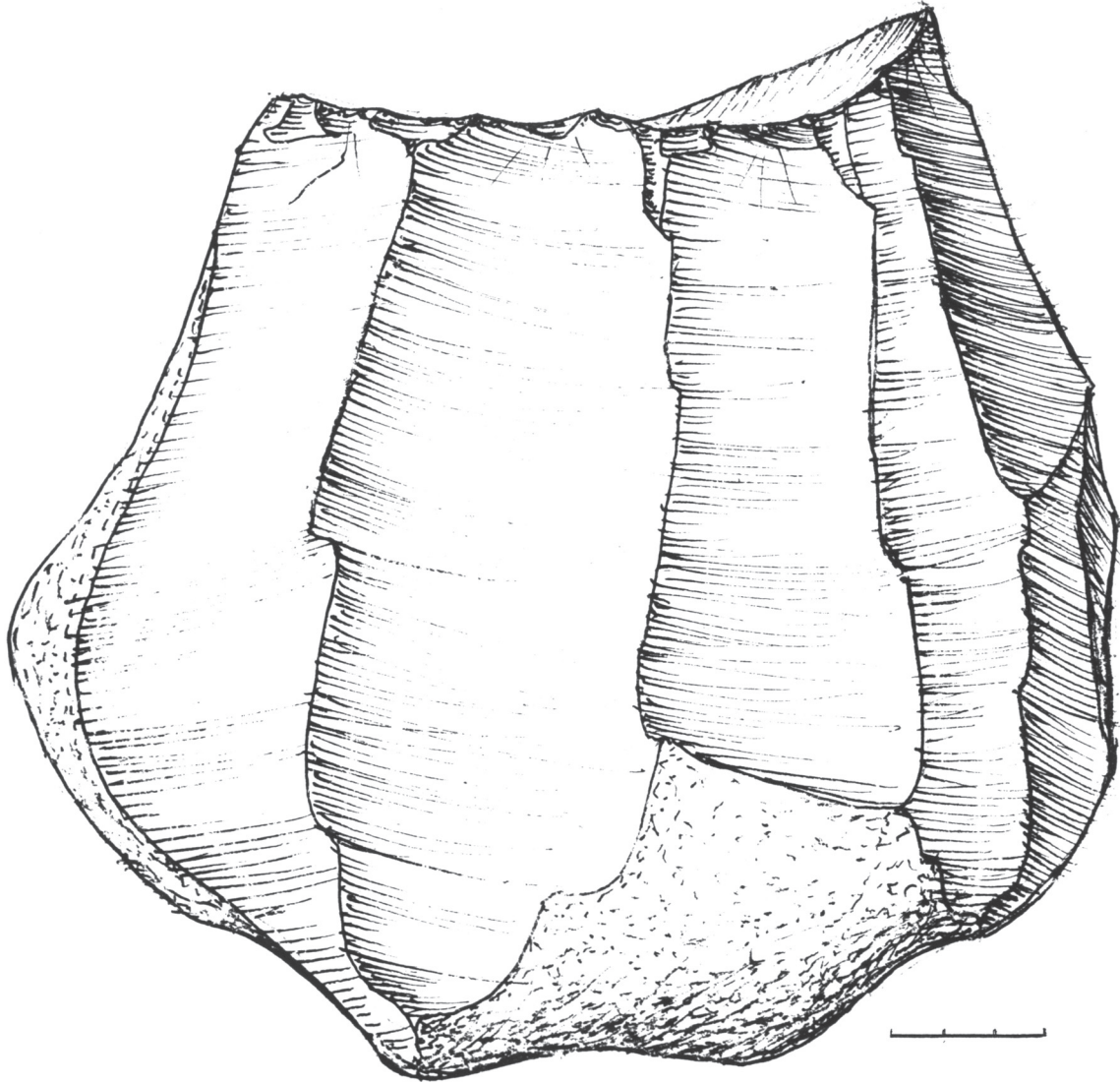

Рис. 4. Троянове 4-2007. Нуклеус

Два роки розкопок не виявили в культурному шарі пам'ятки справжніх фауністичних решток, хоча нечисленні дрібні фрагменти кісток, знайдені в процесі промивання культурного шару, дають надію на знахідку кісткового матеріалу у майбутньому. Наявність виразних різців для обробки кістки та рогу свідчить, що фауністичні рештки на стоянці були, але скоріш за все погано збереглися через несприятливий хімічний склад відкладів, у яких вони залягали. Цей висновок підтверджують дані трасології – частина знарядь стоянки несе сліди роботи з кісткою чи рогом.

Колекція кременю з розкопу 2007 р. стоянки Троянове 4, що зберігається в ІА НАНУ, нараховує 4888 артефактів.

Первинна обробка кременю, судячи з великих відбивних горбків первинних відщепів та відбійників на шматках кременю із зірчастою забитістю, відбувалася із застосуванням жорсткого крем'яного

відбійника. Знайдені великі одно- та двоплощинні нуклеуси з ортогнатними чи злегка скошеними площинами (рис. 4-6). Серед двоплощинних представлені як однобічні (рис. 4-5), так і двобічні S-подібного профілю (рис. 6). Знайдено дуже велике сплющене одноплощинне ядрище розміром 20 x 22 см, з негативами пластин шириною до 6 см (рис. 4). Великі нуклеуси несуть сліди зняття крупних досконалих пластин. Їхні площини ретельно підправлені поперечними сколами, представленими в колекції кількома виразними авіважами.

Примітною особливістю є неглибокі негативи відбивних горбків сколів, перш за все пластин. Зняті з великих призматичних нуклеусів пластини демонструють плаский і широкий відбивний горбок з нависаючим над ним краєм ударної площини, так звану «губу». Саме такі особливості властиві техніці сколювання досконалих пластин за допомогою м'якого (рогового ?)

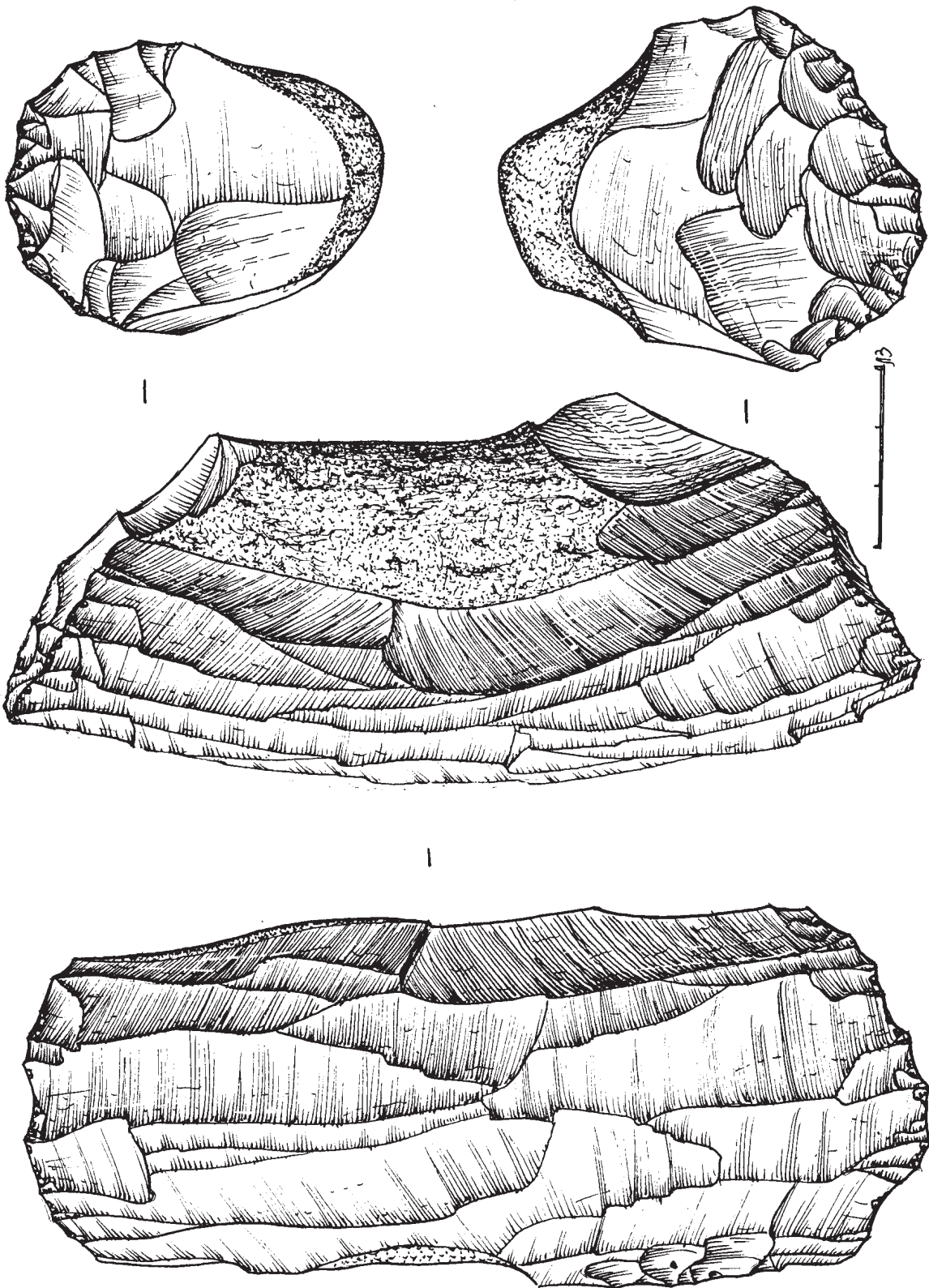

Рис. 5. Троянове 4-2007. Нуклеус

відбійника, яка є характерною ознакою обробки кременю багатьох гравецьких пам'яток прильодовикової Європи. Застосування м'якого рогового відбійника пояснює цілковиту відсутність звичайних для більшості палеолітичних пам'яток відбійників з таких кристалічних порід, як граніт чи гнейс.

Поряд із великими ядрищами з ортогатними чи злегка скошеними площинами зустрічаються й значно менші (рис. 7, 1, 2, 3). Присутні одно- та двоплощинні нуклеуси зі скошеними площинами (рис. 7, 4, 5).

Як зазначалося, колекції властиві значні розміри пластинчастих заготовок знарядь. Переважна

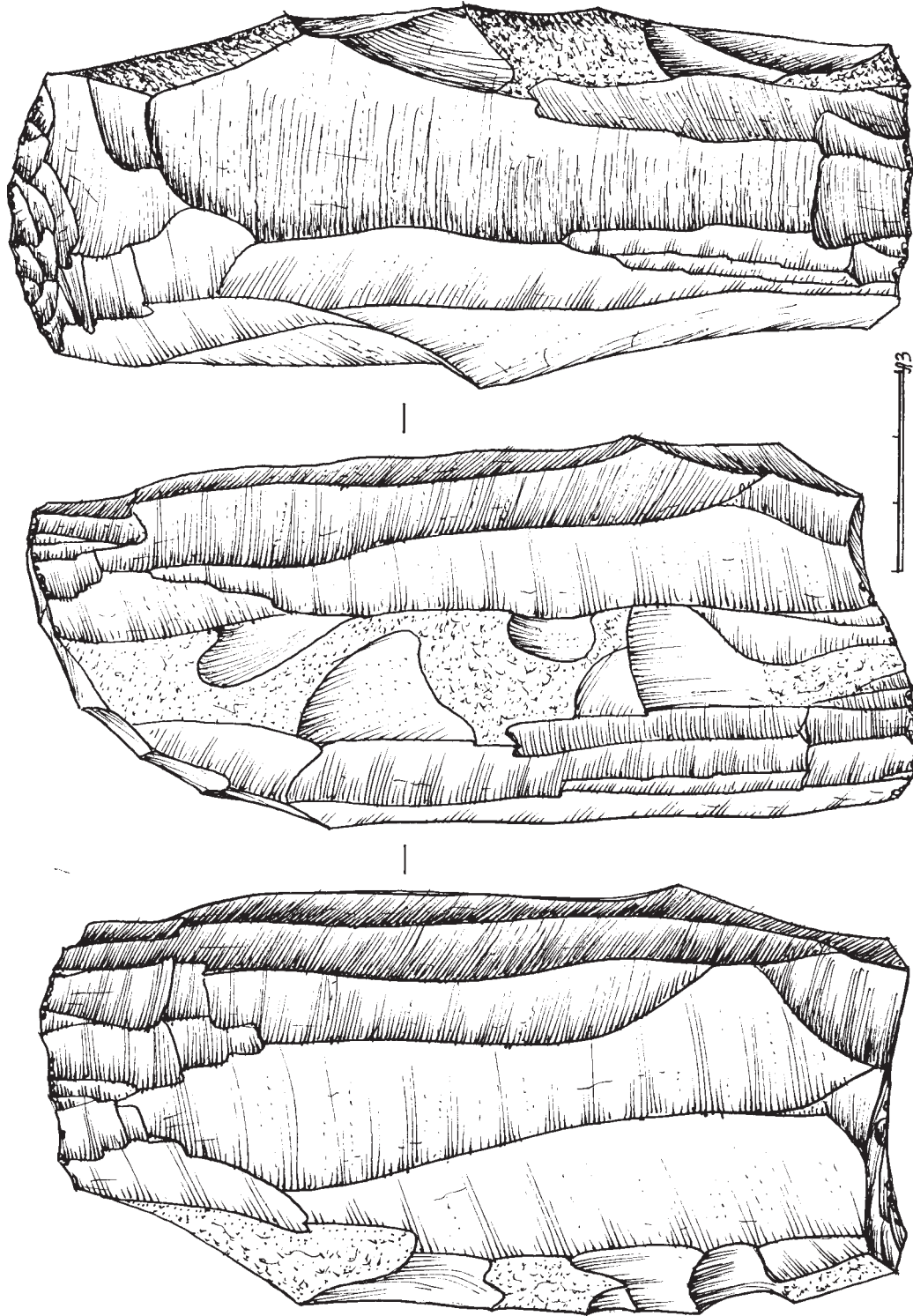

Рис. 6. Троянове 4-2007. Нуклеус

більшість виробів з ретушню зроблена на великих і дуже великих пластинах. 90% з них мають ширину від 2-х до 4-х см і навіть більше (рис. 8-10).

Розвинена техніка отримання досконалих, великих пластин Троянового 4 контрастує з широким використанням значних за розміром первинних відщепів для виготовлення знарядь, особливо зі скребковою функцією. Аналіз сколів пам'ятки свідчить про те, що певна частина продукції розщеплення на Трояновому 4 не призначалася для безпосереднього використання

на місці. Колекція сколів демонструє ознаки відсортованості: в матеріалах стоянки, схоже, відсутня певна частина пластин. Все це дає підстави визначити пам'ятку, як спеціалізовану стоянку-майстерню з транспортуванням частини продукції за межі стоянки [Залізник, Степанчук, Ветров та ін., 2007, с. 108].

Виробів зі слідами ретуші досить багато – 316 екземплярів, що становить більше 6 % усіх знахідок. Однак переважна більшість із них морфологічно невиразні. Зокрема 80-ма

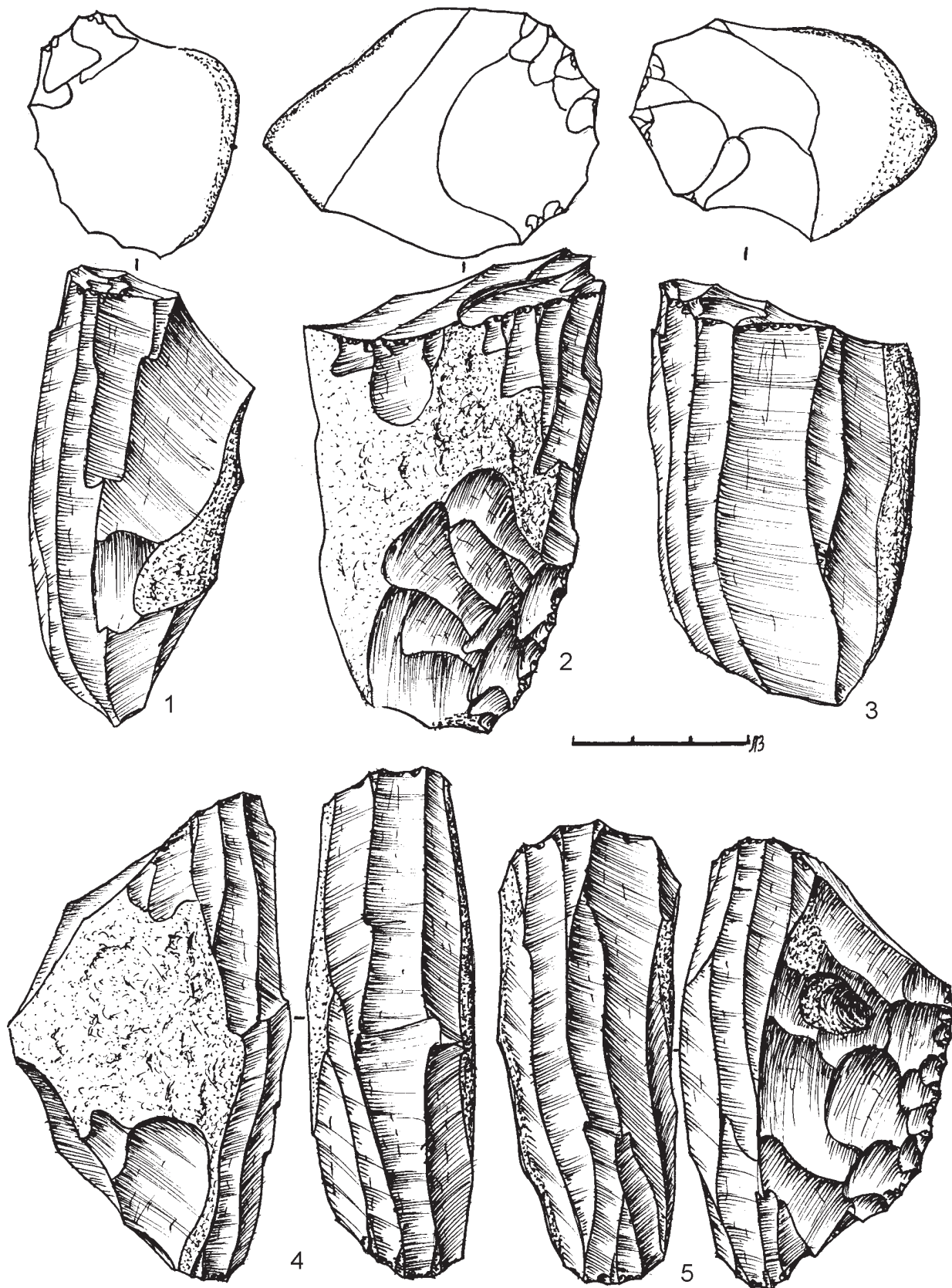

Рис. 7. Троянове 4-2007. Нуклеуси

екземплярами представлені аморфні відщепи та уламки кременю з ретушшю, 77 скребел на первинних відщепях відзначаються переважно неправильною формою, понад 100 пластин мають спорадичну ретушшю та псевдо-ретуш, що виникла внаслідок

їх використання у трудових операціях. Лише десяту частину виробів з ретушшю (31 екз. або близько 0,6 % знахідок) можна віднести до морфологічно завершених ретушованих знарядь. Отже, структуру комплексу виробів з ретушшю визначають

Рис. 8. Троянове 4-2007. Різці

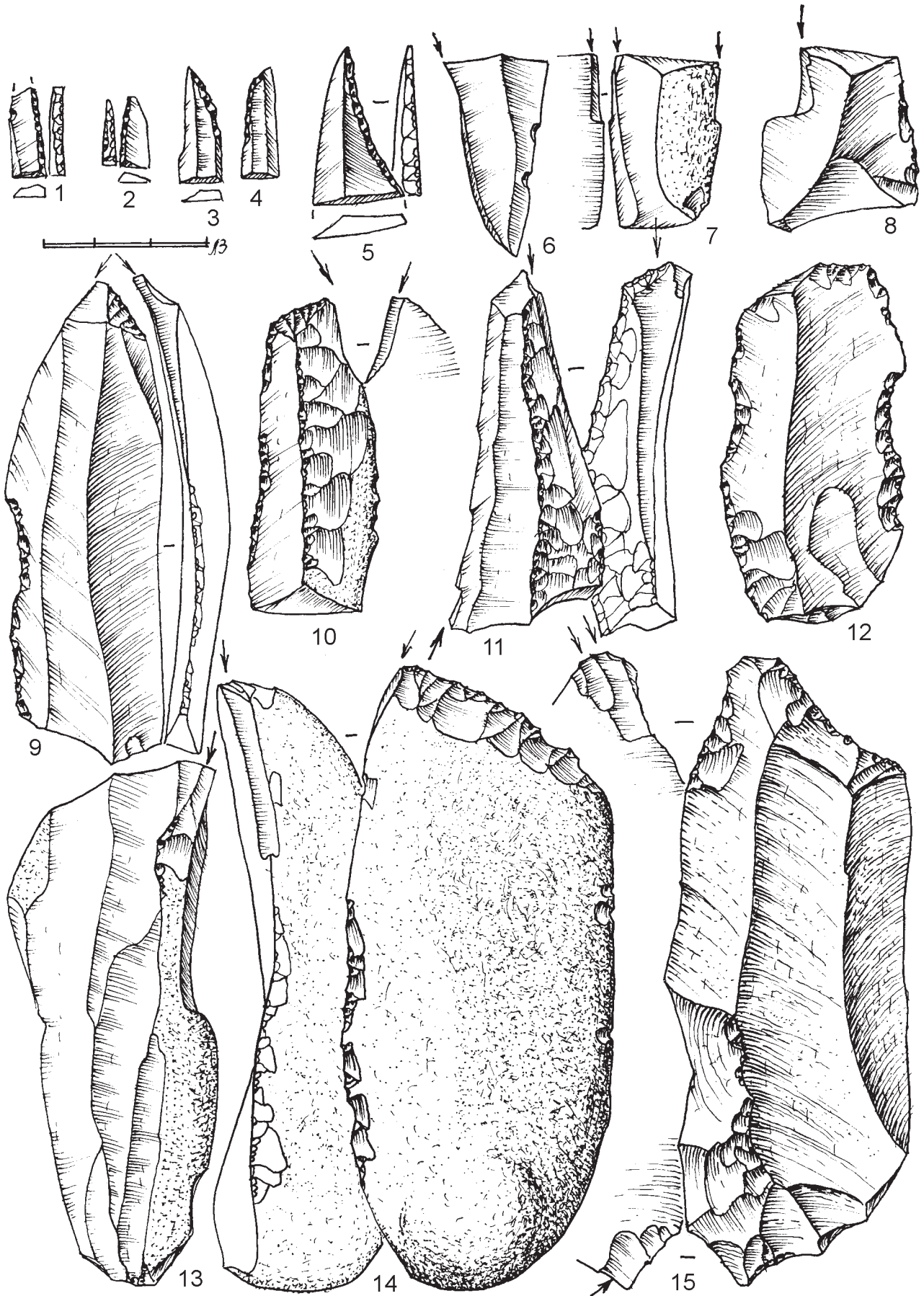

Рис. 9. Троянове 4-2007. Мікрівкладні (1-5) та різці (6-15).

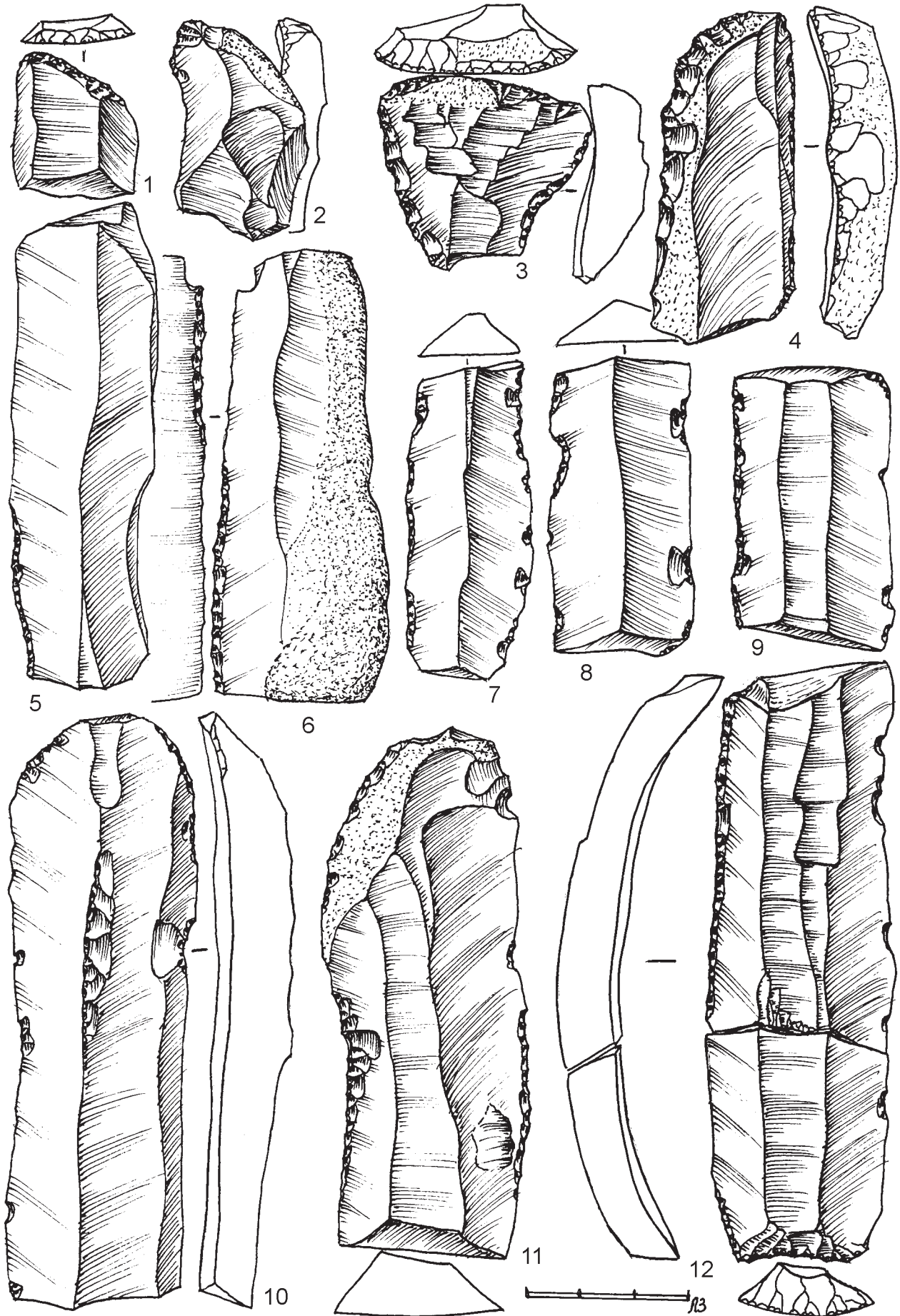

Рис. 10. Троянове 4-2007. Скребачки та пластини з ретушю

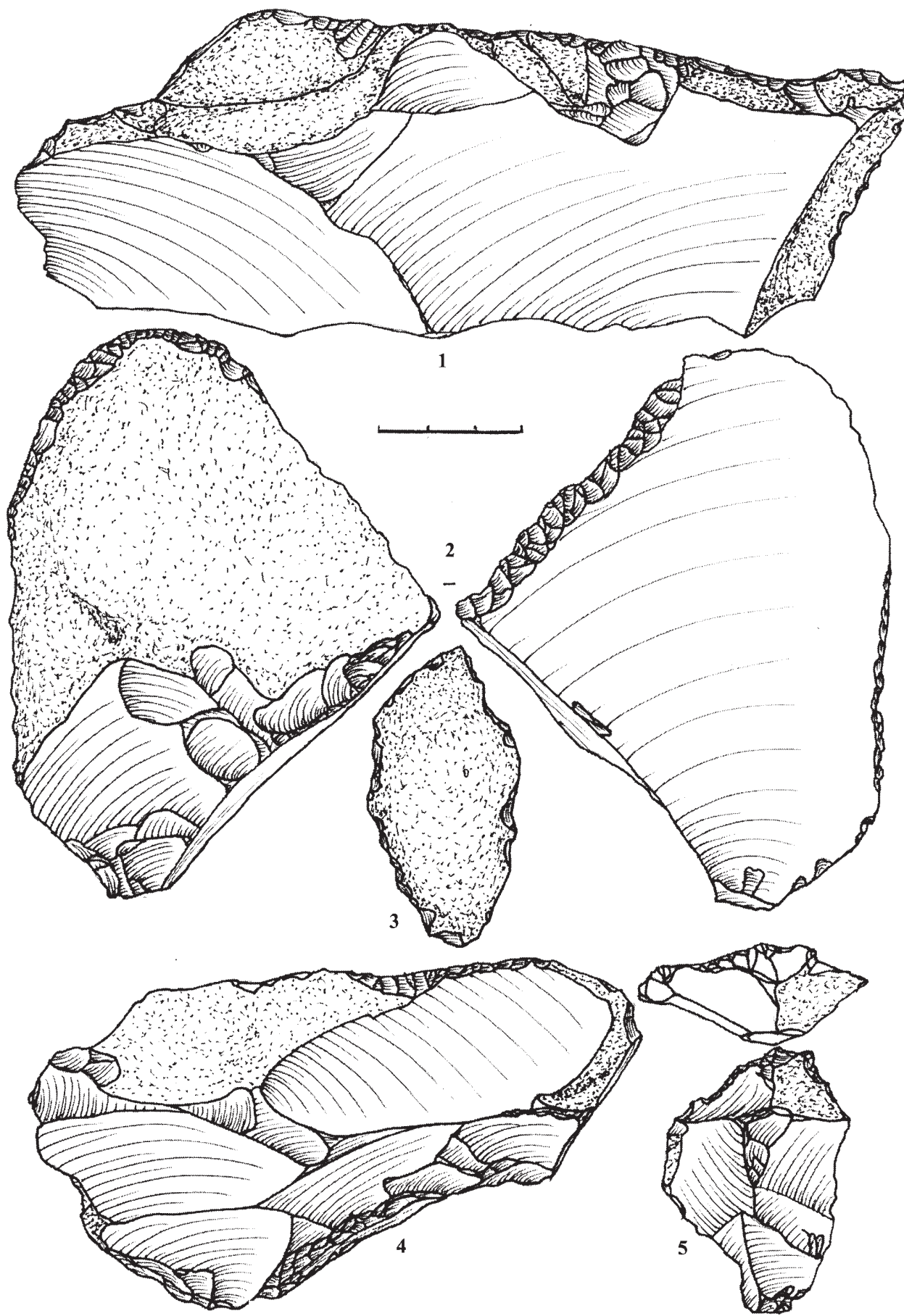

Рис. 11. Троянове 4-2007. Скребла на відщепях

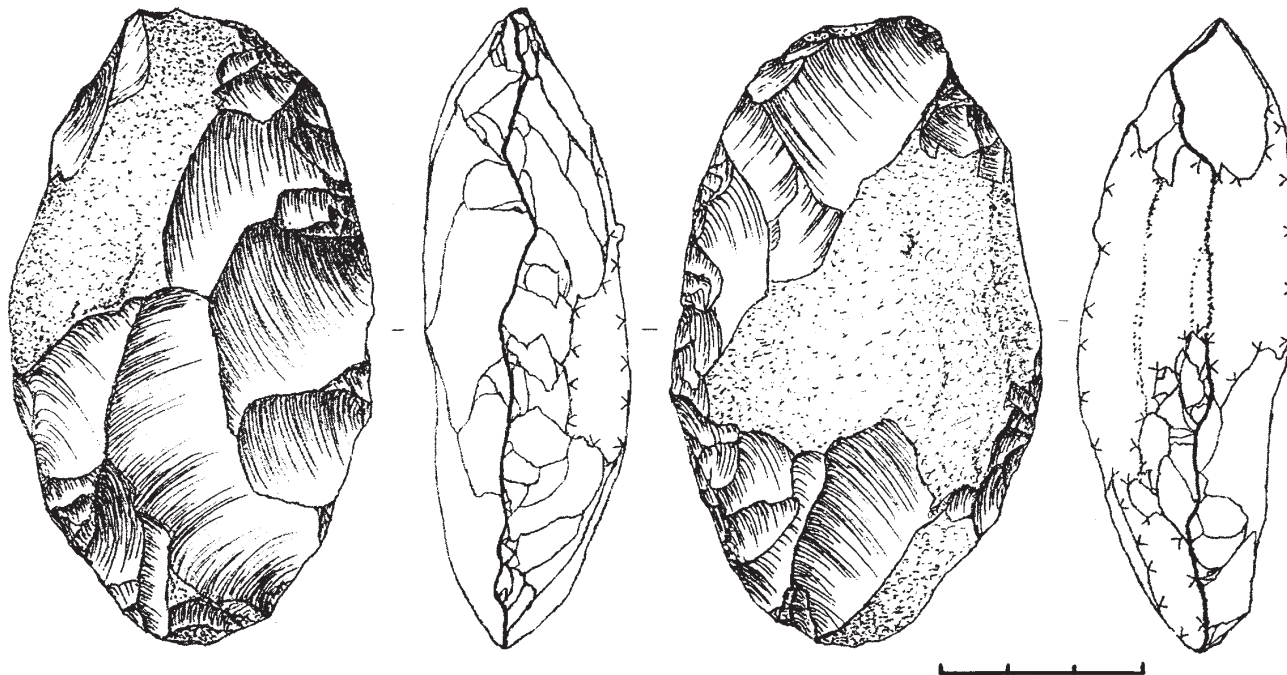

Рис. 12. Троянове 4-2007. Двобічно оброблене знаряддя – «рубило по кістці»

п'ять головних категорій знарядь: різці, скребачки, пластини з ретушшю, пластинки та вістря з притупленим краєм та скребла на відщепі.

Найбільш виразною категорією комплексу є різці (рис. 8-9). Більшість виготовлена на великих і дуже великих, досить масивних пластинах. Часом пластини мають грубу, східчасту ретуш чи ретушовані скобелеподібні виїмки по довгих краях (рис. 8, 3-4). Значна частина знарядь дійшла до нас в уламках. Однак вцілілі екземпляри (рис. 8, 4-6) дають уявлення про справжні розміри значної частини цих інструментів. Шість різців – на куту зламаної пластини (рис. 8, 2; 9, 6-8, 13). Сім – бічні ретушні (рис. 8, 1, 4-5; 9, 9-11, 14-15), три – серединні (рис. 8, 3, 6). Частина різців подвійні (рис. 8, 1, 5-6).

Особливої уваги заслуговує різець на куту уламка великої пластини, базальний кінець якої потоншений двобічною підтескою (рис. 8, 2), властивою ножем костенківського типу.

На тлі яскравої серії різців скребачки виглядають невиразно. Привертає увагу висока скребачка з носиком оріньякоїдного типу на відщепі (рис. 10, 2). Знайдено 2 атипові скребачки на пластині та відщепі (рис. 10, 1, 3). Деякі пластини з ретушшю мають скребкоподібні заокруглення на кінцях (рис. 10, 4, 10-11).

Невиразні скребачки пам'ятки компенсуються численною серією (77 екз.) грубих скребел на великих первинних відщепіях (рис. 12). У більшості випадків ретуш груба, несистематична. Часом це псевдо-ретуш, що утворилася по краю масивних

первинних відщепів, внаслідок їх використання в якості скребел.

Уламки великих пластин з ретушшю – найчисленніша категорія ретушованих виробів стоянки – 128 екз. Разом з тим, зазначимо, що по справжньому ретушованих знарядь небагато. Ретельно відретушовані один чи два довгі краї мають лише з десяток пластин (рис. 10). Переважна ж більшість виробів має нерегулярну, часто спорадичну ретуш або псевдо-ретуш, що виникає на крайках пластин внаслідок їх використання у різноманітних трудових операціях. Подібна нерегулярна ретуш присутня і на крайках пластинчастих заготовок різців (рис. 8-9). Часто на краю пластини є одна чи дві ретушовані виїмки, які свідчать про використання артефакту в якості скобеля по кістці, рогу чи дереву. Знайдена пластина з круто ретушованою виїмкою на кінці (рис. 10, 12).

Відзначимо досить несподівану знахідку біфаса розміром 10 x 5,5 см і товщиною 3 см (рис. 12). Висловлено думку, що знахідка являє собою заготовку нуклеуса зі спеціально підготовленим поперечними сколами ребром для зняття первинної реберчастої пластини. Однак цьому припущенню суперечать значні розміри нуклеусів стоянки. Величина найменших залишкових ядрищ (рис. 7) дорівнює, а часом і перевищує розміри згаданого біфаса. Г.В. Сапожникова після трасологічного обстеження артефакту визначила його функцію як «рубило по кістці», яким розрубували або трошили кістку.

Культуровизначальними виробами для пам'яток кам'яної доби є оснащення металевих зброї. У комплексі з розкопу 2007 р. наявні 3 уламки пластинок з притупленим краєм (рис. 9, 1-2). Вони притуплювалися крутою, як правило зустрічною ретушшю, яка далеко заходила в тіло заготовки. В колекції є дві пластинки зі скошеним крутою ретушшю кінцем, одна з яких (рис. 9, 5), можливо, демонструє початковий етап виготовлення граветського вістря.

Особливості виготовлення мікротектонів з притупленим краєм, разом з іншими характеристиками крем'яного комплексу Троянове 4 (техніка м'якого відбійника, набір різців, ніж костенківського типу), властиві носіям граветських культурних традицій середнього етапу верхнього палеоліту Європи. У центрі Східної Європи, а саме в басейнах Десни, Дону, Оки граветський технокомплекс представлений так званім Східним Граветом [Восточный граветт, 1998]. Однак властиві йому асиметричні наконечники відсутні в крем'яному комплексі Троянове 4. Останній більше схожий на матеріали пам'яток граветської традиції Центральної, навіть Західної Європи [Paglicci, 2004], і особливо Подністер'я (Молодове V, шари 10-7, нижні верхньопалеолітичні шари стоянок Молодове I, Кормань IV, Косоуци, Оселівка II, Вороновиця, Бабин I, Галич, Межигірці I тощо). Однак найближчі аналогії граветським матеріалам Трояно-

вого 4 маємо серед знахідок нижніх – 8-го та 7-го шарів багат шарової стоянки Володимирівка [Черниш, 1953, с.25, Залізняк та ін., 2007 а, б, в], дослідженої О.П. Чернишом у 1946 та 1947 рр. за 70 км на захід від Троянового на р.Синюха.

Пам'ятки граветського технокомплексу поширені в середній смузі Східної Європи – Західна Україна, Верхній Дністер, Верхів'я Південного Бугу та його притоків, Середня та Верхня Десна, Ока, Верхній Дон. На півдні, у степовій смузі граветські пам'ятки невідомі. Судячи з матеріалів стоянок Сагайдак 1, Анетівка 1, Гордашівка, Муралівка, Золотівка, Північне Надчорномор'я та Надазов'я в середині верхнього палеоліту населяли носії епіоріньяцьких культурних традицій. Граветські пам'ятки басейну Синюхи (Троянове 4, Озерове, Володимирівка, 7-8 шари) розташовані на порубіжжі з епіоріньяком Надчорномор'я. Саме контакти гравету з епіоріньяком 20-18 тис. р. тому призвели до формування такого домінуючого на території України у пізньому льодовиків'ї явища, як мікрогравет або епігравет [Залізняк та ін., 2007 а].

Враховуючи нечисленність граветських пам'яток у Центральній Україні, стоянка Троянове 4 є перспективною пам'яткою, що потребує подальших досліджень. Зокрема варто прирізатися у південному напрямку від розкопу 2006-2007 рр., та закласти новий розкоп на місці шурфу, поставленого на відкритому у 2007 р. скупченні Троянове 4В.

ЛІТЕРАТУРА

Залізняк Л.Л., Степанчук В.М., Ветров Д.О., Товкайло М.Т., Озеров П.І. Граветська стоянка Троянове 4 під Новомиргородом // Кам'яна доба України. - № 10.- 2007а.- с. 102-125.

Залізняк Л.Л., Степанчук В.М., Ветров Д.О., Товкайло М.Т., Озеров П.І. Гравет Центральної України та його історичні долі // Археологія. - 2007б. - № 2. - С. 3-9.

Залізняк Л.Л., Степанчук В.М., Ветров Д.О., Товкайло М.Т., Озеров П.І. Троянове 4 – перша граветська пам'ятка у Середньому Подніпров'ї // АДУ 2005-2007. - К., 2007в. - с. 165-168.

Восточный граветт. – М., 1998. – 330 с.

Черниш О.П. Володимирівська палеолітична стоянка. - К., 1953. – 76 с.

Paglicci. L'Aurignaziano e il Gravettiano antico. - Roma, 2004.

Zaliznyak L.L., Vetrov D.O., Khoptinetc I.M.

INVESTIGATION GRAVETTIAN SITE TROYANOVE 4 NEARBY NOVOMIRGOROD IN 2007

Paper is devoted to publication of materials of new studies on the first in the Central Ukraine Gravettian settlement Troyanove nearby Novomirgorod town. Flint assemblage of Troyanove 4 site has analogies in materials of the lower layers of Volodimirovka in Bug area, as well as in X-VII layers of Molodova V, and in Central European Gravettian.